

Citation:

E.W. Beth, Levensbericht H.J. Pos, in:
Jaarboek, 1955-1956, Amsterdam, pp. 270-276

HERDENKING
VAN
HENDRIK JOSEPHUS POS
(11 Juli 1898—25 September 1955)

Toen Hendrik Josephus Pos ons, betrekkelijk jong nog, ontviel, had hij een eervolle en naar verhouding lange loopbaan achter zich, waarvan het uiterlijk verloop kort moge worden beschreven. Nadat hij in 1915 door het afleggen van het eindexamen aan het Gereformeerd Gymnasium te Amsterdam toelating tot alle faculteiten had verkregen, ging hij klassieke letteren studeren aan de Vrije Universiteit, waar hij in 1920 het doctoraalexamen aflegde. In 1920/21 studeerde hij in Heidelberg, waar hij in 1921 het doctoraat in de filosofie behaalde. Na gedurende één jaar (1921/22) als leraar werkzaam te zijn geweest aan het Chr. Lyceum te Haarlem, verbleef hij een jaar aan de Sorbonne; na zijn terugkeer, in 1923, behaalde hij aan de Vrije Universiteit het doctoraat in de klassieke letteren. Nog in hetzelfde jaar volgde zijn benoeming tot hoogleraar in de algemene taalwetenschap en de klassieke letteren aan dezelfde Universiteit, waar hij op 30 Mei 1924 zijn ambt aanvaardde met een rede over „Algemene Taalwetenschap en Subjectiviteit”. In de cursus 1929/30 bekleedde hij het rectoraat.

In 1932 aanvaardde hij, als opvolger van Tj. de Boer, het professoraat in de wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam met een rede over „Het Apriori in de Geesteswetenschappen”. In 1937 nam de Akademie hem onder haar leden op. In hetzelfde jaar werd, bij gelegenheid van het Congrès-Descartes, het Institut International de Philosophie opgericht, van hetwelks Comité Directeur Pos sindsdien deel uitmaakte.

De gezindheid, die reeds was gebleken uit Pos' aanvaarding van het voorzitterschap van het Comité van Waakzaamheid (1936), leidde onder de Duitse bezetting reeds op 8 October 1940 tot zijn

HENDRIK JOSEPHUS POS
(11 Juli 1898—25 September 1955)

gijzeling (en wel in Buchenwald, in Haaren en in Sint Michielsgestel op Ruwenberg), waaruit hij op 16 September 1943 werd ontslagen. Na de bevrijding maakte hij deel uit van de Staatscommissie tot Reorganisatie van het Hoger Onderwijs. In 1946 werd, vooral op Pos' aandringen, het wijsgerig onderwijs aan de Universiteit van Amsterdam, door instelling van twee nieuwe leerstoelen, aanmerkelijk uitgebreid en daarmee aan de eisen van de tijd aangepast. Welk een belangrijke plaats Pos in de loop der jaren in het Nederlands wijsgerig leven was gaan innemen, kan blijken uit de „Feestbundel aangeboden door vrienden en leerlingen aan Prof. Dr H. J. Pos ter gelegenheid van het bereiken van de 50-jarige leeftijd op 11 Juli 1948”.

In verband met de voorbereiding van het 10de Internationaal Congres voor Wijsbegeerte maakte Pos onder auspiciën van de Rockefeller Foundation in 1947 een studiereis naar de Verenigde Staten. Bij gelegenheid van dit door hem gepresideerde congres werd opgericht de Internationale Federatie van Verenigingen voor Wijsbegeerte, waarvan Pos de eerste voorzitter werd (1948-1953). Het voorzitterschap van de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, waartoe hij in 1949 werd geroepen, moest hij reeds spoedig neerleggen. De gijzelaarsperiode, de spanning van de bezettingstijd en de overmatige activiteit, die na de bevrijding van hem gevegd werd, hadden, zoals in de volgende jaren steeds duidelijker zou blijken, Pos' reeds van nature meer taaie dan robuuste constitutie onherstelbaar aangetast. In 1950 kon hij nog deelnemen aan de Descartes-herdenking te Poitiers (waar hem bij deze gelegenheid het ere-doctoraat werd verleend), in 1951 aan het te Brussel gehouden Colloque International de Phénoménologie; in September 1954 verdedigde hij op het Congres over Vrijheid en Gebondenheid der Wetenschap in Den Haag een (fel omstreden) referaat. Nog in Juli 1955 lichtte Pos in de Amsterdamse Senaat in een magistraal betoog een door hem opgesteld prae-advies over het Studium Generale toe. Maar al deze opwellingen van activiteit werden onderbroken door langdurige perioden van ziekte, waarvan de laatste hem noodlottig is geworden.

Wenden we ons thans, na het maatschappelijke zijn deel te hebben gegeven, tot het wetenschappelijke en wijsgerige, dan valt ons dadelijk op, dat het zwaartepunt van Pos' belangstelling zich in de loop der jaren heeft verplaatst. Het ligt voor de hand, zijn oeuvre over drie perioden te verdelen: de jaren van zijn verbintenis met de Vrije Universiteit (1921—1932), de periode van oorlogsdreiging en bezetting (1933—1944), en het tijdvak na de bevrijding (1945—1955). Gedurende de eerste jaren werkte Pos voornamelijk op taalwetenschappelijk en taalphilosophisch gebied, al is een toenadering tot de algemene wijsbegeerte te bespeuren. In de tweede periode moet de linguïstiek plaats maken voor de systematische filosofie en de geschiedenis der wijsbegeerte; het sociaal-politieke terrein wordt nog slechts aarzelend betreden. Tenslotte boet de taalwetenschap nog meer terrein in, terwijl de sociaal-politieke vraagstukken met de algemeen-wijsgerige problematiek om de voorrang strijden.

Wanneer wij trachten, dieper door te dringen in deze ontwikkeling van de klassieke philologie naar de taalwetenschap, de methodeleer der linguïstiek, de taalphilosophie, de algemene en systematische wijsbegeerte, de cultuurphilosophie en, tenslotte, naar wat Pos zelf een „ethisch-sociaal filosofieren” heeft genoemd, dan mogen we niet klagen over gebrek aan documentatie-materiaal. Pos sprak en schreef gaarne, en hij beschikte door aanleg en door studie over een zeldzaam expressie-vermogen en een bejijdenswaardige taalbeheersing; zo kunnen we zijn ontwikkeling in een lange reeks geschriften, meest van kleine omvang, als het ware op de voet volgen.

Het ontbreekt ook niet aan bruikbare verklaringsgronden. We kunnen deze reeds aan de eigen structuur der genoemde gebieden ontleen: het ligt in de rede, dat beoefening van de klassieke philologie tot studie van linguïstiek en cultuurphilosophie leidt, en zo vervolgens. Men kan ook aan de invloed van het wereldgebeuren denken, of verband zoeken tussen uiterlijke levensgang en innerlijke ontwikkeling. En het is niet moeilijk, aan de hand van Pos' geschriften de toepasselijkheid van al deze verklaringsgronden aannemelijk te maken.

Een verklaring, die alleen rekening houdt met de tot dusver genoemde factoren, kan echter niet bevredigen. Wie het voorrecht heeft gehad, Pos in zijn werk te leren kennen, zal hebben opgemerkt dat zijn wijsgerig denken gevoed werd uit grote innerlijke spanningen, die ook in zijn geschriften tot uiting komen; een enkele maal laat de emotionaliteit hoog op, en een sterke bewegelijkheid is vrijwel voortdurend voelbaar. Er is een merkwaardig contrast tussen deze affectieve geladenheid en Pos' nimmer aflatend beroep op de redelijkheid van hoorder en lezer, en deze discrepantie tussen de strekking van het betoog en de toon ervan geeft ons m.i. het recht, aan laatstbedoeld element een symptomatische waarde toe te kennen. Elke poging tot verklaring van Pos' ontwikkeling zal daarom mede, en m.i. zelfs in de eerste plaats, een beroep moeten doen op persoonlijke factoren. Dat zij daarom nog niet in indiscreties behoeft te vervallen, zal aanstonds blijken.

Van de persoonlijke factoren noem ik in de eerste plaats een intensief verkeer met denkers uit het verleden (Plato, de Stoa en Plotinus; Descartes, Spinoza, Leibniz en Kant; Hegel, Comte en Marx), met oudere tijdgenoten (Husserl en Cassirer, Bergson en Brunschvicg), en met filosofen van de eigen generatie. Bij anderen blijft dit verkeer in de regel tot de zakelijke sfeer beperkt, maar bij Pos had het steeds een sterk persoonlijke kleur, waardoor interpretatie telkens weer overging in herschepping; dit gaf met name ook aan zijn onderwijs een zeer bijzondere bekoring.

Tot de persoonlijke factoren bij uitstek reken ik ook de hoge idealen, die Pos bezielde. Ik noem daarvan het ideaal van de *eenheid der menselijke gemeenschap*. Pos zinspeelt hierop reeds even in de oratie van 1924. In de „Inleiding tot de Taalwetenschap” (Haarlem, 1926) komt het reeds duidelijker tot uiting, waar gesproken wordt over de gedachte van een wereldtaal. Aan deze praktische doelstelling wordt hier ook de zuivere, theoretische, taalwetenschap ondergeschikt gemaakt.

Deze gedachte vinden we, met tal van variaties, in Pos' geschriften telkens terug. Ik moge dit met enkele citaten illustreren. In „De Zin der Wetenschap” (Assen z.j.; het boekje bevat de tekst

van een voordacht, gehouden in December 1936) lezen we: *We zien hieruit, hoe ethisch de wetenschap is; ethisch niet in den zin van van buiten af opgelegde voorschriften of gezindheden zonder aangeefbaren inhoud, maar als een verband van eigenschappen die tot de realiteit zelve der wetenschap behoren.* En in de „Filosofie der Wetenschappen” (Arnhem 1940): *De theorie kan de praxis niet uit zich voortbrengen: ze is zelf praxis.*

Nader ontwikkelt Pos een en ander in een artikel over „Samenwerking in de Cultuur-Wetenschappen” (De Groene, 12 Augustus 1946): *Gemeenschappelijke vaststelling van het objectieve blijft conditio sine qua non van alle cultuurwetenschap, die echter eerst haar volle werkelijkheid krijgt, wanneer ze in dienst treedt, ja deel wordt van een gemeenschap tussen mensen en volken. Zonder naar dit doel te streven zullen de cultuurwetenschappen aan de leiband van die der natuur lopen en blijven ze bij deze ten achter. Door de verwerkelyking der humaniteit echter worden ze de gelijke van de intellectuele krachten, die tot beheersing der natuur in staat stellen.* Een ander geluid treft ons uit het hoofdstuk over „De Filosofie der Wetenschappen en de Crisis der Beschaving”, dat Pos toevoegde aan de derde druk van „Filosofie der Wetenschappen” (Arnhem 1947): *Wij kunnen niet uitmaken, of de waarde der objectiviteit, die de wetenschap beaamt enkel zich tegenover de waarden der bezieling verheft dan wel uit een verzwakking der bezieling voortkomt: het resultaat is in alle geval een tweespalt tussen leven en wetenschap. Niet van uit de wetenschappen, die haar vasten gang gaan, zal de oplossing gevonden moeten worden, maar door een geestelijke synthese die de waarde der wetenschappelijke objectiviteit onaangetast laat en deze tegelijk in het leven en handelen integreert.*

Deze, door Pos in tegenstelling tot zijn aanvankelijk idealisme als „realistisch” aangeduide, zienswijze verdedigde hij ook in zijn artikel over „Theorie en Praxis” (Universiteit en Hogeschool, jaarg. 1, Nov. 1954; verg. de bijdrage van K. Kuypers in hetzelfde tijdschrift, Febr. 1955): *Naast de studie der afzonderlijke talen is er ook een algemene taalwetenschap, die de concrete gegevens*

aprioriseert tot een algemene theorie; juist aan haar kan men goed illustreren, dat wat er bij de apriorisering gewonnen wordt aan theorie, wordt prijsgegeven aan praxis, immers de algemene taalwetenschap leidt evenmin op tot kennis, d.i. praxis van enige concrete taal als de axiomatic van het recht tot concrete rechtsvinding of de grondslagenleer der wiskunde tot oplossing van enig concreet vraagstuk. Zo geldt ook in haar geval, dat de mate waarin gestreefd wordt om vanuit dieper liggende beginselen een deductieve toegang tot de feiten van het onderhavige gebied te verkrijgen, verre achterblijft bij de wetenschap der talen in de zin der praxis en ook niet door de praktische beoefenaren als wezenlijk wordt gevoeld.

Op den duur heeft Pos met deze realistische beschouwingwijze geen vrede gehad. Dit kwam op haast schrijnende wijze tot uiting in een artikel over „Het Dal der Na-Oorlogse Filosofie” (Folia Civitatis, 8e jaarg., 7 Mei 1955). In een postuum verschenen bijdrage „De Primitieven en Wij” („De Wereld der Mensen”, Sociaal-wetenschappelijke opstellen aangeboden aan Prof. Dr J. J. Fahrenfort, Groningen, Djakarta, 1955) is hij dan ook teruggekeerd tot zijn aanvankelijke zienswijze: *De wetenschap van menselijke dingen komt tot haar hoogste vervulling in de wijze waarop ze de gemeenschap bevordert.*

Ik moet het laten bij dit ene voorbeeld van de wijze waarop bij Pos persoonlijke motieven vruchtbaar inwerkten op zijn wijsgerig denken: zij bepaalden de problematiek, maar schreven niet één oplossing dwingend voor. Zo kon hij, bij alle wisseling van inzicht, toch trouw blijven aan eigen wezen. Men moet trouwens geen overdreven betekenis hechten aan de veranderingen waaraan Pos' opvattingen, ook volgens zijn eigen getuigenis, in de loop der jaren onderhevig bleken. Reeds in de aantekeningen bij de oratie van 1924 maakte hij melding van zijn overgang van de transcendentale beschouwingwijze, zoals hij die bij Natorp had leren kennen, naar het geesteswetenschappelijk relativisme van Simmel en de phaenomenologie van Husserl. Later kregen, naast Descartes en Kant, ook Hegel en Marx invloed op hem. Het realisme en

positivisme van de jaren na de oorlog is wellicht het best te verklaren als een bewust zich afkeren van het Duitse idealisme, dat hem ertoe bracht, aansluiting te zoeken bij een traditie, die uitgaat van Comte en Marx. De sympathie van Pos voor het Marxisme was veeleer ethisch dan politiek of economisch gefundeerd.

Over de stimulerende en verdiepende invloed, die van Pos' denken is uitgegaan en die, naar mijn vaste overtuiging, tot in lengte van jaren zal doorwerken, behoef ik hier niet uit te weiden. Zijn betekenis voor het wetenschappelijk, wijsgerig en geestelijk leven in Nederland en daarbuiten was tegelijk gegrond op zijn kwaliteiten als filosoof en op zijn menselijke eigenschappen. De hartstochtelijke wijze, waarop hij zijn opvattingen verdedigde, en de, soms felle, soms ironische, afwijzing van uitspraken en handelingen, die hij onjuist achtte, zijn wel eens aanleiding geweest, dat sommigen zich gegriefd voelden. Maar wie hem dan persoonlijk nader trad, leerde een beminnelijk, gevoelig en, in de beste zin des woords, eenvoudig mens kennen die, dank zij een merkwaardige intellectuele souplesse, ook voor afwijkende meningen belangstelling en begrip toonde. Mede daardoor, maar ook door zijn wetenschappelijk prestige, zijn morele integriteit, zijn brede kennis en grote werkkraft, zijn bijzondere welsprekendheid, kon hij in de talrijke organisaties, waar hij een leidende functie bekleedde, een bindende kracht zijn en vrienden maken. Pos' hulpvaardigheid strekte zich uit tot aan de grenzen van het fysiek mogelijke. Hij was gemakkelijk in de omgang, zolang daarbij een zekere afstand bewaard bleef; tot een meer vertrouwelijk contact kwam hij maar heel zelden. Wij zullen hem gedenken in vriendschap en eerbied, als een voortreffelijk geleerde, een trouw Nederlander, een dapper strijder, een goed en zuiver mens.

E. W. BETH